

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

ЖИТКОВА Тетяна Вікторівна

ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОЇ ПРАЦІ ТА ПОБУТУ В УМОВАХ
ВІДЕУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.

/1944-1950 рр./

Спеціальність 07.00.01. - Історія суспільних рухів
та політичних партій

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ОДЕСА - 1992

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00814429 (S)

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії
Одеського державного педагогічного інституту ім.К.Д.Ушинського

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК - кандидат історичних наук, доцент
ШАМКО В.І.

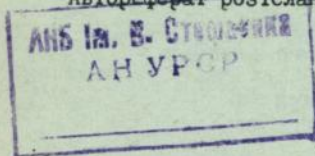
ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор історичних наук, професор
СКРИПНИК М.О.
кандидат історичних наук, доцент
ШИМАНОВИЧ В.Г.

ПРОВІДНА УСТАНОВА - Одеський технологічний інститут харчової
промисловості ім.М.В.Ломоносова.

Захист відбудеться "11" грудня 1992р. о "15" го-
дині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.24.01 з істо-
ричних наук /Вітчизняна історія та історія суспільних рухів і по-
літичних партій/ в Одеському державному університеті /270009,
м.Одеса, вул.Генуезька, 22 ауд.212/.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Одеського державного університету.

Автореферат розісланий "9" листопада 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
доцент

Нагайник В.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Довгим та тернистим був шлях українського народу до свободи. Мільйони борців віддали своє життя за соціальне та національне визволення, за власну державність. Проголошенням Акту про незалежність України 24 серпня 1991 р. почалася нова доба у вітчизняній історії.

У довгі століття неволі українська жінка знаходила в собі сили жити прагнення до свободи, почуття національної гідності, відповідальності за свою родину, залишитися берегинею народних традицій та звичаїв. Це проявилось у всіх соціальних верствах нашого жіноцтва.

Сьогодні, коли Україна прагне збудувати демократичну правову державу, неухильно зростає роль жінки як повноправного громадянина, матері, трудівниці.

Комплекс проблем правового, економічного та соціального статусу жінок в суверенній Україні різноманітний та суперечливий, але й взаємопов'язаний, взаємозалежний. Суспільство дуже довго не виявляло інтересу до соціальної фемінології. Проголошені ж в перші роки Радянської влади декрети щодо розкріпачення жінки, на той час дійсно революційні, набули з часом декларативного характеру. І те, що більшість програм покращення становища жінки терпіли поразку, цілком закономірно, вони не були основані на серйозних наукових дослідженнях. Тому звернення історичної науки до "жіночої" проблематики сьогодні як ніколи актуальне.

Гуманізація суспільної думки стимулює розробку широкого кола питань, пов'язаних з особистістю, суспільною активністю жінки, і направлена на вдосконалення відносин людини і суспільства, допомагає виявленню історичних альтернатив, протиріч, зміцненню соці-

альної цінності кожної людини. Зміна статусу жінок у суспільстві, рівність їх прав з чоловіками показують, що поруч із надбаннями у жінок лишилися турботи, які і досі заважають використовувати їм свої права. Негативні явища в сфері виробничої діяльності жінок, їх участі в суспільно-політичному житті вступають в різке протиріччя з декларативними заявами про вирішення жіночого питання.

Спалахи демократії наприкінці 80-х рр. стали поштовхом для відновлення суспільних жіночих організацій. Серед них Союз українок - громадсько-просвітницька організація, що спрямовує творчі сили жіноцтва на відродження і утвердження у суспільстві історичних святинь, ідеалів та духовної культури українського народу.

Докорінні зміни в економіці, перехід до ринкових відносин, безумовно, змінюють соціальний статус жінки в суспільстві і створюють серйозні труднощі для її участі у виробництві, загострюють проблеми, пов'язані з материнством та дитинством.

Складне становище жінок у суспільстві постає і як наслідок функціонування колишньої політичної системи, яка обумовила їх відчуження від реальної участі у владних структурах, органах управління, від власності.

У зв'язку з цим вивчення історії становища жінок в післявоєнний час в Україні є одним з актуальних завдань Історичної науки. Важливість даного дослідження зростає і в зв'язку з міжнародним значенням проблеми. Жіноче питання визнає світове співтовариство як глобальну загальнолюдську проблему. 1994 рік оголошено ООН Роком родини. До 2000 року діють Перспективні Стратегії ООН в галузі покращення становища жінок, які прийняла Все-

світня конференція в Найробі у 1985 р.

Стан наукової розробки проблеми. Історики колишнього СРСР, у тому числі і УРСР, провели певну роботу по вивченню становища жінок у країні. Серед публікацій з цієї теми виділяються роботи загального характеру, які поєднані прагненням осмислити процес історичного розвитку радянського суспільства в досліджуваний період. Вони являють собою різні наукові жанри: монографічні дослідження, збірники статей, матеріали дискусій. Їх поєднує загальнометодологічний підхід характерний для ідеології партійно-бюрократичної еліти. В цих роботах апріорно стверджується, що жіноче питання в СРСР давно вирішено. В такому розрізі і вивчалися проблеми жіноцтва, жіночий рух.

Як наслідок досі не відображена реальна картина становища жінок в Україні у післявоєнний час. Можна зауважити, що пов'язані з проблемою питання досліджені лише фрагментарно. Найбільш типові явища і процеси щодо життя жінок в радянському суспільстві фактично були фігурою замовчування. Вкрай же політизована партійно-класова позиція керівництва країни і не дозволяла історикам цього зробити. Закритість значної частини інформації у спецзбереженнях архівів та бібліотек стала однією з форм відчуження народних мас від пізнання своєї історії.

Проблематика публікацій торкається, насамперед, питань залучення жінок до виробництва, їх суспільно-політичної активності, сім'ї та побуту, участі їх у міжнародному жіночому русі. Виділення цих тем дозволяє не тільки відмітити досягнутий радянською історіографією рівень, але й простежити суперечність процесу визволення історичних досліджень від політичних штампів та догм періоду тоталітаризму. Взявши свій початок з се-

редини 30-х рр., ідея широкої позитивної демонстрації питань, пов'язаних з жіноцтвом, фактично виключала аналіз досліджуваної проблеми як складного соціального комплексу. Попри все, диктатура бюрократії щодо показу негативних явищ в жіночому питанні була, зазвичай, заборонною. Кон'юнктурний, прагматичний підхід щодо вирішення жіночих проблем переходив з одних видань в інші.

Вивчення та аналіз історіографії з даної проблеми дозволяють виділити чотири основні групи досліджень.

До першої групи можна віднести фундаментальні праці історії України, міст та сіл Української РСР.¹ В цих виданнях висвітлюються складнощі післявоєнного періоду відбудови, проте, як правило, там відсутній об'єктивно-критичний аналіз того, що відбувається, і всі події подаються у вигляді успіхів Комуністичної партії, яка змогла організувати народні маси на ліквідацію наслідків війни. В більшості праць наводяться дані про участь жінок у процесі відбудови економіки України, їх суспільно-політичну активність, коротко викладені проблеми побуту, сім'ї. Але ж ці питання розглядаються епізодично, при описанні загальних та суміжних проблем і лише у позитивному плані.

Другу групу складає ряд загальних робіт з історії післявоєнної відбудови СРСР². Найбільш повно відбудову промис-

1. История Украинской ССР: В 10 т. - К., 1985. - Т. 9; История міст і сіл Української РСР: В 26 т. - К., 1974-1979. - Т. 1-26; История народного хозяйства Украинской РСР: У 3 т. - К., 1965. - Т. 3; История селянства Украинской РСР: У 2 т. - К., 1967. - Т. 2; Очерки истории Компартии Украины. - 4-е изд., доп. - К., 1977.

2. Юрчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины / 1946-1950 гг. / - К., 1986; Снитко П. Г.

ловості та сільського господарства в Україні відображують монографії Кожукало І.П., Романцова В.Ю., Снічка П.Г., Юриука В.І. та ін. Проте головний акцент в історичних працях післявоєнний розвиток України зводиться до вихваляння діяльності КПРС в період відбудови. Причиною усіх нещаст, які випали на долю українського народу, називають дослідники лише війну, а не існуючу політичну систему, економічну політику сталінського державного механізму. В цих працях не розглянуто в прямій постановці питання залучення жінок у відбудову промисловості та сільського господарства, взаємовідносини сталінського політичного режиму та жіноцтва України, проблеми родин та материнства.

В останні декілька років у спеціальній періодичній пресі опубліковано ряд статей, які об'єктивно висвітлюють історичні процеси періоду відбудови народного господарства України¹. В Деятельность Коммунистической партии Украины по укреплению союза рабочего класса и колхозного крестьянства /1946-1950 гг./. - К., 1966; Романцов В.Ю. Робітничий клас Української РСР /1946-1970 рр./ - К., 1972; Кудлай О.С. Робітничий клас України в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості у післявоєнний період. - К., 1965; Булкін Г.П. Комуністична партія України у боротьбі за посилення масово-політичної роботи на селі в період четвертої п'ятирічки /1946-1950 рр./ - К., 1958; КПРС і творча активність мас. /За ред. Матвійчука М.М. - К., 1960; Мойсеєнко В.Д. Керівництво КПРС розвитком народної освіти. 1945-1958 рр. /На матеріалах УРСР/ - К., 1975.

2. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати Української РСР у 40-х роках // Укр. іст. журн. - 1990. - №2. - С. 15-20; Маковічук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-47 рр. // Укр. іст. журн. - 1990. - №8. - С. 14-32; Коваль М.В. Українська РСР у період відбудови та розвитку народного господарства /1945-55 рр./ // Укр. іст. журн. - 1990. - №4. - С. 80-88; Гарань О.В. Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х років у висвітленні зарубіжною історіографією // Укр. іст. журн. - 1989. - №4. - С. 54-64.

них цілком реально характеризується становище економіки республіки, склад трудових ресурсів, заходи по заповненню робочих місць на виробництві, насамперед, за рахунок жінок. Вперше в українській історичній літературі висвітлюються причини /виключаючи посилення на посуху/, котрі призвели до голоду 1946-47рр. у ряді областей України, що великим тягарем лягло на багатодітні родини, сім'ї вдів, самотніх матерів.

До третьої групи віднесені роботи, в яких розглядаються різні аспекти жіночого питання та жіночого руху. В них широко досліджені процеси, пов'язані зі становленням жінки як повноправного громадянина суспільства, вивчені шляхи масового залучення жінок до суспільного виробництва, проаналізовані форми та методи вирішення соціальних питань у зв'язку з різким зростанням частки жіночої праці. Серед них певне місце посідають статті та виступи політичних, громадських діячів перших років Радянської влади Арманд І.Ф., Коллонтай О.М., Крупської Н.К., Леніна В.І.¹ В них пропагуються марксистські ідеї щодо жіночого питання, програма більшовицької партії з його вирішення, підводяться перші підсумки по втіленню її в життя. Роботам другої половини 30-50-х рр. характерні схематичність, безпроблемність, ігнорування архівних джерел. Це стосується праць

1. Арманд И.Ф. Счередные задачи по работе среди женщин. -М., 1920; Коллонтай А.М. Международный день работниц. -М., 1921; Её же: Труд женщин в эволюции хозяйства. -М., 1926; Крупская Н.К. О работе среди женщин. -М.; Л., 1926; Её же. Заветы Ленина о раскрепощении женщин. -М., 1933; Ленин В.И. Советская власть и положение женщины // Полн. собр. соч. - Т.39. -С.285-288; Её же: О задачах женского рабочего движения в Советской республике // Там же: Т.39. -С. 198 - 205 и др.

Каліновського А., Кірсанової К., Гнатюка Д., Берези Д.¹ В монографіях², дисертаційних дослідженнях³, окремих роботах і збірниках⁴ слід відмітити односторонній підхід авторів до вивчення проблеми. Історики та філософи оцінювали шлях Радянської держави у вирішенні жіночого питання як єдино вірний, який приніс дуже швидко реальні перемоги. При цьому тенденційно підбиралася статистика, навмисно замовчувались негативні сторони процесів, що відбувались. Суспільні науки, виконуючи соціальне замовлення правлячої партії, широко висвітлювали "успішне" вирішення жіночого питання в СРСР. Основна думка багатьох дослід-

1. Каліновський А. Жінки за державним кермом. - К., 1936; Кірсанова К. Повна рівноправність жінок в СРСР. - К., 1937; Гнатюк Д. Жінки в СРСР. - К., 1941; Береза Г. Жінки Радянської країни. - К., 1948.

2. Бильшай В. Л. Решение женского вопроса в СССР. - 2- изд., перераб. и доп. - М., 1959; Голубенцева В. Г. Великий Жовтень і розв'язання жіночого питання в СРСР. - К., 1977; Любимова С. Октябрьская революция и положение женщин в СССР. - М., 1967; Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР /1917-1937 гг./. - М., 1978 и др.

3. Брызгалова В. К. Борьба партии большевиков за вовлечение женщин в социалистическую промышленность в годы сталинской пятилетки. - М., 1952; Бахматова Л. М. Деятельность Компартии Украины по вовлечению женского крестьянства в колхозное строительство. 1944-1950 гг. /По материалам Западной Украины/. - Ужгород, 1969 и др.

4. Бочкарева Е., Любимова С. Светлый путь: КПСС - борец за свободу, равноправие и счастье женщины. - М., 1967; Женщины в борьбе за народное счастье. - М., 1954; Опыт КПСС в решении женского вопроса. - М., 1977; Зуйкова Е. М. Быт при социализме. - М., 1977; Стародуб В. И. Женщина и общественный строй. - Л., 1975.

жень звучала в унісон з висновками біографів Сталіна, котрі констатували, що вождь "поставив на весь зріст питання про становище жінок ...та, піднявши його на відповідну висоту, дав йому правильне рішення"¹.

За останні три-чотири роки з'явилося ряд робіт, автори яких намагаються об'єктивно дослідити цю проблему². Всесторонній аналіз становища жінок у суспільстві приводить вчених Любимову В.В., Ершову О.Н., Панкратову М.Г., Шинелеву Л.Т. та інших до висновку, що жіноче питання в СРСР далеке від свого вирішення. Антидемократичні тенденції у партії та суспільстві сприяли недосконалості та суперечностям примітивного, авторитарно-патріархального вирішення питання. На жаль, автори не в повній мірі підкреслюють логіку аналізу дій, виявлених факторів у розвитку жіночого питання. Тому потреба в аналізі відчувається все гостріше у зв'язку з суперечностями та труднощами, які виникають вже в умовах оновлення українського суспільства. Проте необхідно констатувати, що дослідникам останнім часом доводиться переборювати немало труднощів у працях, пов'язаних з вирішенням нових складних проблем: звільненням від догм, які стали стереотипами, переборенням нагромаджених елементів спрощення та однобічності у трактуванні історії жіночого питання в СРСР. В той же час у сучасній літературі з цієї проблеми відчу-

1. Сталин И.В. Краткая биография. - М., 1947. - С. 120.

2. Женщины в современном мире. - М., 1989; Ершова Е.Н., Новикова Э.Е. СССР-США: Женщина и общество. - М., 1988; Панкратова М.Г. Сельская женщина в СССР. - М., 1990; Шинелева Л.Т. Женщина и общество. - М., 1990; Машика Т.А. Занятость женщин и материнство. - М., 1989; Музыря А.А., Копейко В.В. Женсовет: опыт, проблемы, перспективы. - М., 1989; Перестройка-семье, семья - перестройке. - М., 1990.

вається наліт публіцистичності, наукової незавершеності.

Четверта група робіт охоплює спеціальні дослідження в галузі жіночого питання в СРСР закордонних вчених. Важливим є те, що вони вивчали питання, пов'язані з жіночим рухом, багатогранно, не поділяючи на корінні та другорядні. Цим проблемам присвячено окремих розділ у восьми томній енциклопедії "Марксизм, комунізм та західне суспільство"¹, видання "Жінки в Росії"², праці Доде Н. "Жінка в радянській економіці"³, Сака М. "Праця жінок у Радянській Росії"⁴, Скотта Х. "Чи звільнив соціалізм жінку? З досвіду Східної Європи"⁵ та ін. Концепція невірності жіночого питання поєднує навколо себе західних вчених в галузі радянології. Такої ж точки зору у дискусії з автором дослідження дотримувалися історики Німеччини Д. Ліберман та США – Л. Кейстнер.

В умовах докорінної ломки нашого суспільства відбувається поступове накопичення нових концепцій в історіографії, які в ряді випадків є результатом серйозного інтелектуального прориву у теорії і викликають необхідність в переході до наступного ступеню історичних досліджень, фундаментальної перевірки та обґрунтувань висловлених ідей.

Актуальність та недостатня вивченість проблеми обумовили вибір теми дисертації як предмета дослідження.

Аналіз та синтез дослідницького матеріалу дозволили дисертанту звернути особливу увагу на своєрідність жіночого питання

1. *Marxism, Communism and Western Society. A Comparative Encyclopedia.* Ed. by E. D. Zornig - Heller and Heller. - N. Y., 1973 - 1973. IV. I. Vol. 1. - p. 343 - 349.
2. *Women in Russia.* Ed. by D. Atkinson. At. Dollin and G. W. Lopidus. The Harvester Press, USA, 1978. - p. 333.
3. *Dode N. T. Women in Soviet Economy. Their Role in Economic Scientific and Technical Development.* - Baltimore USA, 1966. XVIII. - p. 331.
4. *Saeka M. P. Women's work in Soviet Russia.* - N. Y., 1976. XIV. - p. 233.
5. *Scott H. Das socialism liberate women? Experience from Eastern Europe.* - N. Y., 1972. - p. 213.

в соціально-економічному та політичному значенні. Місце та роль жінки в суспільстві потрібно вважати об'єктивним критерієм в шкалі гуманістичних цінностей.

Мета дослідження - проаналізувати форми та методи залучення жінок до суспільного виробництва, проблеми жіночої праці, становище українських родин під час повоєнної відбудови. Його хронологічні рамки охоплюють період з 1944 до 1950 р.

Конкретизація теми знайшла своє вираження в таких завданнях

- виявити та висвітлити взаємовідносини політичного режиму і жіноцтва України, показати ідеологічні аспекти впливу командно-адміністративних структур на жінок;

- вивчити питання залучення жінок до відбудови промисловості та сільського господарства, визначити соціальні аспекти жіночої праці;

- дослідити стан сім'ї та материнства, побуту в Україні досліджуваного періоду.

Методологічною основою дослідження є гносеологія в її діалектичному розумінні.

Джерелами дослідження стали історичні документи та матеріали, опубліковані у різних збірниках, статистичні дані узагальнюючого характеру¹, в котрих наводяться, зокрема, цифри про економічний розвиток України, стан трудових ресурсів, рівень кваліфікації робітничого класу, розвиток соціальних структур. Окрему категорію складають спеціальні видання про чисельність жінок у народному господарстві, представництво в органах влади та упра-

¹ Народное хозяйство УССР: Статистический ежегодник. 60 лет образования СССР. - К., 1982; Народное хозяйство УССР: Юбилейный статистический сборник. - К., 1977.

вління, рівень їх освіти та сімейний стан^I. Велику допомогу у вивченні проблеми надали центральна, республіканська та місцева преса, спеціальні видання для жінок як "Радянська жінка", "Советская женщина".

Цінним джерелом є матеріали восьми державних архівів /32 фонди/ Києва, Донецька, Запоріжжя, Полтави, Одеси та Харкова. Зокрема, інтерес викликають документи відділу ЦК КП/б/У по роботі серед жінок, які знаходяться у фонді ЦК ЦДАГО України, відділів пропаганди партійних комітетів з їх фондів в обласних державних архівах. Відсутність у досліджуваній період спеціальних структур з проблем родини та жінок у Верховній та місцевих радах відобразилися на формуванні архівів держави: в жодному фонді ЦДА України та державних архівів областей не сконцентровано документи з проблеми. Через те використовувалися фонди відділів народної освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я, профспілкових комітетів тощо.

Вивченню проблеми сприяли неопубліковані раніше постанови та розпорядження Раднаркомів /з 1946 р. - Рад Міністрів/ СРСР та УРСР, ЦК КП/б/У та обкомів партії, наказів міністерств й відомств, які знаходяться у фондах ЦДА та ЦДАГО України та в державних архівах областей республіки.

Значна кількість документів впроваджується до наукового обігу вперше. При їх аналізі враховувалась надмірна політизованість радянського суспільства, суперечливий характер документів, неспівставленість багатьох даних, викликані існуючою си-

^I. Взраст и состояние в браке населения СССР. - М., 1990; Женщины в СССР. - М., 1960; Женщины и дети в СССР. - М., 1973; Женщины в СССР. - М., 1990.

стемою звітності.

Наукова новизна дослідження полягає у таких факторах:

-виявлені та вперше введені в науковий обіг раніше невідомі документальні матеріали, які розкривають реальне становище жіноцтва України досліджуваного періоду;

-вивчені та визначені взаємовідносини політичного режиму сталінізму та жінок республіки;

-проаналізована участь жінок в роботі партійних та громадських організацій, розкрито форми та методи діяльності жіночих рад на виробництві та за місцем проживання;

-вперше досліджені форми та методи залучення жінок до відбудови народного господарства в повоєнні часи, вивчені умови жіночої праці та дієвість державних законів з її охорони, проаналізовані заходи господарчих органів щодо набуття та підвищення кваліфікації робітницями та колгоспницями;

-визначено та детально проаналізовано політику держави з питань сім'ї, заходи щодо охорони здоров'я матері та дитини, вирішення побутових проблем; надзвичайно цікавими є матеріали про стан сімей, зокрема, багатодітних, вдів, самітніх матерів у період голоду 1946-47 рр.

Практична значимість даної роботи полягає в тому, що зроблені висновки сприяють більш глибокому розумінню становища жінок у повоєнний період, зокрема їх ролі у відбудові економіки республіки, місця в суспільно-політичному житті, проблем сім'ї та побуту. Дослідження може бути корисним у процесі об'єктивного відтворення витоків і дальшій розбудові незалежної Української держави, у науковій концепції історії України, в подальшій розробці проблеми, при укладенні навчальних програм та читанні лекцій.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, проведено історіографічний аналіз, дано огляд використаних джерел, визначено хронологічні рамки, мету, завдання дисертації, сформульовано її новизну, основні положення та практичну значимість.

У першому розділі "Організаційні державно-партійні заходи щодо жінок" аналізуються постанови та розпорядження урядів СРСР та УРСР, вищих партійних органів, державних установ щодо роботи серед жінок. Найважливіше місце серед них посідає постанова ЦК КП/б/У від 19 квітня 1948 р. "Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні". Розкривається структура спеціального апарату партії по роботі з жінками у вищому та місцевих партійних органах. Розглядаються форми взаємовідносин партійних структур з громадськими формуваннями, які були покликані займатися справами жінок. Особлива увага приділяється структурі та методам роботи жіночих рад, які по суті, були осередками партії серед жіноцтва.

Велика увага приділяється проблемам підготовки та висування жінок на керівні посади, представництва їх у партійних та громадських органах. Радянська держава, проголосивши рівність жінок, намагалася продемонструвати це пропорційно представленою кількістю жінок у всіх структурах. Саме кількісні показники використовувалися як аргументи рівноправної участі жінок у виборних органах. Проте відомо, що ця пропорційність була штучною, надуманною.

Сталінізм схвалював любі радикальні засоби для досягнення мети, це приводило до деформацій і глибоких протиріч між декларованими ідеями та реальною дійсністю. Це стосується і жіночого питання.

Організаційні партійно-державні заходи, що приймалися з досліджуваної проблеми, були в першу чергу спрямовані на включення жінок у суспільну виробничу та громадську діяльність. Для досягнення цієї мети держава та партія, що фактично контролювала державу, залучали всі ідеологічні структури, починаючи з пропагандистського апарату, преси і закінчуючи жіночими радами.

У другому розділі "Участь жінок у відбудові промисловості та сільського господарства" на основі аналізу економічної та соціально-демографічної ситуації в республіці, висвітлено фактори, котрі проблему заповнення робочих місць, зокрема, за рахунок жінок, визначають як одну із актуальних.

В роки окупації в республіці більш, ніж удвоє скоротився промислово-виробничий потенціал, залишилося лише 17% довоєнної кількості робітників¹. Спорожнілі робочі місця необхідно було в найкоротші строки заповнити. Згідно статистичі на 1 січня 1945 р. в Україні частка чоловічого населення складала лише 37,1%². Разом з тим серед чоловіків переважали ті, хто за станом здоров'я, віком не підлягали мобілізації, а тому не могли вважатися повноцінною робочою силою. Пошуки виходу з цієї ситуації привели до суто "партійного" вирішення проблеми: дефіцит можна ліквідувати за рахунок жінок та підлітків.

Режим мобілізаційного типу, що склався в СРСР ще в 30-і р., дуже швидко знайшов способи залучення жінок до виробництва. Серед них був примусовий вихід, де умови стали більш жорсткими ніж у воєнні роки: виходу на роботу підлягали жінки віком 14 -

1. Мрчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины / 1946-1950 гг. / - К., 1986. - С. 32.
2. ЦДА України. - Ф. Р. 582. - Оп. II. - Спр. 96. - Арк. 178.

50 років /за часів війни - 16 -45 років/, не враховувались ні наявність дітей, ні їх вік, ні можливості влаштування в дошкільні установи. Починаючи з 1946 року утриманців працездатного віку, а це, як правило, жінки, було позбавлено продовольчих карток, зменшилася норма хліба для дітей. Це змушувало більшість жінок залишити домівку.

Законом про четверту п'ятирічку було відновлено організаційні набори, громадські призови. Місцеві органи влади, житлово-комунальні організації широко залучали домогосподарок до відбудови житла, вулиць, об'єктів культурного та соціального призначення на суспільних засадах, безкоштовно.

В колгоспах республіки було затвержено мінімум трудоднів, які повинен був виробити кожен колгоспник, незалежно від статі, віку, наявності малолітніх дітей у жінок, дитячих закладів у колгоспі. Невиконання мінімуму призводило до репресивних заходів. Звичайно, це змушувало будь-що відпрацювати призначений час у колгоспі, жінок же серед працездатних колгоспників на той час було 80%¹.

Широке використання жіночої праці в повоєнний період не призвело до створення належних умов на виробництві, навпаки, малокваліфіковані жіночі кадри виконували, за звичай, допоміжні роботи, які вимагають ручної праці, з важкими та шкідливими для здоров'я умовами.

Заходи щодо стабілізації трудових ресурсів республіки, зокрема за рахунок жінок, призвели до відновлення у 1950 р. довоєн-

1. Орчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины... - С. 41.

ЛНБ ім. В. Стефанишина
АН УРСР

ної середньорічної кількості робітників та службовців УРСР.

Успіхи у відродженні економіки післявоєнного періоду в значній мірі були досягнуті за рахунок самовідданої праці та втрат жінок України, які здебільшого, йшли на це заради кращого майбуття.

Матеріали розділу свідчать, що використання жінок на виробництві не сприяли економічному та соціальному визволенню жінки.

У третьому розділі "Жінки України. Сімейно-побутовий аспект" досліджуються основні тенденції політики держави стосовно сім'ї, розвитку системи дошкільного виховання, охорони здоров'я матері та дитини, вирішення побутових проблем.

Аналізуючи стан сімей у післявоєнний період, враховувалися їх особливості. Це, насамперед, були неповні сім'ї вдів, де батьківські функції цілком брала на себе мати, одиноких матерів, родини, де виховувалися усиновлені діти, а також взяті на виховання. Кожна сім'я гостро відчувала на собі житлові, продовольчі проблеми, проблеми влаштування дітей в дошкільні та позашкільні заклади. В таких екстремальних умовах, коли у відбудову максимально було залучене жіноче населення, держава стала перед дилемою пом'якшення протиріччя між суцільною занятістю жінок та обов'язками материнства.

Детальний аналіз виробничої діяльності жінок та стану сімей дозволив дійти висновку, що в післявоєнний період сумісництво жінками виробничої та сімейно-побутової ролей обернулося їх конфліктом. Безліч рішень про поліпшення роботи дитячих установ, лікувальних закладів, побутових підприємств, що їх приймали уряд та ЦК партії, лише частково впливали на гострі проблеми сім'ї. На жаль, в країні не була вироблена серйозна сімейна політика. Фактично не враховувалися викликані війною перегини демографічно-

го характеру. Криза сім'ї у досліджуваний період з особливою силою загострила її проблеми: матеріальну незабезпеченість, відсутність житлового фонду, побутовий неустрій.

У висновку дисертації наводяться основні підсумки дослідження, сформульовано загальні результати, висказано низку пропозицій та рекомендацій.

Основний висновок дослідження полягає в тому, що становище жінок у післявоєнний період відрізнялося багатоплановістю та суперечливістю. Джерела свідчать, що переважаючими були негативні тенденції. В загальній атмосфері сласлів"я та партійно-бюрократичних методів управління гострі жіночі проблеми не вирішувались. Фактично не аналізувалися умови праці жінок, їх суспільно-політична активність, питання родини та побуту. Тоді яскраво проявився розрив між деклараціями керівних органів та реаліями істинного становища жінок. Сумісництво жінками виробничої діяльності, материнства та суспільно-політичної роботи набуло суперечливий, конфліктний характер.

Вивчення проблем жіночої праці та побуту у післявоєнній Україні дозволяє зробити такі рекомендації:

-В умовах розбудови Української держави необхідна система соціальних, економічних пріоритетів, які передбачають залучення жінок до участі в суспільному виробництві з врахуванням їх психофізіологічних особливостей та соціальних функцій. Можливо є доцільним створення спеціального органу, який би розпоряджався необхідними матеріальними засобами та повноваженнями, міг не тільки інформувати про проблеми жінок, а дійсно їх вирішувати.

-З метою більш повного використання жіночого трудового та суспільного потенціалу в Україні важливо найближчим часом

виробити науково обгрунтовану, послідовну, цілісну політику держави, яка передбачала б стабілізацію зайнятості жінок без відчутної шкоди в плані виховання підростаючого покоління, через те, що ця проблема є першочерговою.

-Є необхідність створення проблемного дослідження з історії жіночого питання в Україні. Реалізація цього замислу, у якому вибір важливого напрямку буде поєднуватися з проблемним принципом його дослідження, може бути плідною.

-Матеріали дослідження можуть бути корисними при розробці та викладанні вузівського курсу "Історії України", спецкурсу "Історія суспільних рухів та політичних партій".

Апробація роботи. Матеріали дослідження одержали ухвалення Головного комітету ВДНГ УРСР. Нагороджені дипломом I ступеня. // Постанова Головного комітету ВДНГ УРСР від 6 жовтня 1989 року за № 35/Н.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження викладені в опублікованих працях:

1. Залучення жінок до відбудови народного господарства України. 1944-1950 рр. /За матеріалами партійних організацій/. // Підвищення ефективності підготовки вчителів історії без відриву від виробництва: Тез. вист. Всесоюз. наук.-метод. конф. -М.; Одеса, 1990. - 0,2 друк. арк. /Рос. мовою/.

2. Жіноче питання в світлі нового мислення // Філософія, людина, перебудова: Тез. вист. наук. конф. - Кишинів, 1991. - 0,1 друк. арк. /Рос. мовою/.

3. Жінка та суспільство: Історичний аспект, сучасні проблеми. - Одеса, 1991. - 2,0 друк. арк. У співавт. /Рос. мовою/.

4. Проблеми жіночого руху в історії народів України в техні-

чному вузі: Тез. допов. респ. наук.-метод. конф.-К.; Одеса, 1991.-0,1 друк. арк. У співавт./Рос. мовою/.

5. Залучення жінок до відбудови народного господарства Одеської області. 1944-1950 рр. // Тез. 2-ї обласної іст.-краєзн. наук.-практ. конф.-Одеса, 1991.-0,2 друк. арк./Рос. мовою/.

6. Соціальні аспекти жіночої праці у післявоєнний час на Україні /1944-50 рр./ // Підвищення ефективності підготовки вчителів історії без відриву від виробництва: Зб. допов. та повід. Всесоюз. наук.-метод. конф.-М.; Одеса, 1992.-0,5 друк. арк./Рос. мовою/.

Л. Золотий

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

AB 26.326

AB 26.326